

ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ

ИСТОРИЈСКИ ЧАСОПИС

Књ. XXXVII
1990.

Редакциони одбор

СЛАВКО ГАВРИЛОВИЋ, ОЛГА ЗИРОЈЕВИЋ, МИОДРАГ ПЕТРОВИЋ,
СЛАВЕНКО ТЕРЗИЋ, СИМА БИРКОВИЋ, БОЈАНА КАТИЋ

Одговорни уредник

СЛАВЕНКО ТЕРЗИЋ
директор Историјског института

ПРОСВЕТА
БЕОГРАД, 1991.

СТАРИ СРПСКИ ЗАКОН

Наслов је преузет из аутентичног средњовековног текста. Иза привлачног наслова, природно, очекивао би се садржински богат и обиман средњовековни правни споменик. Одмах да нагласимо, није реч о правном кодексу типа Душановог законика или Рударског закона деспота Стефана Лазаревића. Уосталом, многе наше старе исправе садрже правне одредбе, текстове са законском снагом. Приређујући њихово издање Стојан Новаковић их је с правом насловио: *Законски споменици српских држава средњег века.*¹ И *Стари српски закон* само је део једне исправе. И то мањи део Грачаничке повеље исписане на зиду задужбине краља Милутина. *Стари српски закон*, у ствари, садржи само једанаест одредаба које је краљев законодавац као посебну, заокружену целину, унео у Грачаничку повељу:

[1] 14. *Законъ стари Срѣблемъ:* и здѣ меропхъ оре 9 мѣти, а сокалникъ 6, и заманицомъ бѣдѣбоу плоуга 3 мѣти да ороу, и тако да га пошѣю, пожно и одвезоу поврѣхоу и оу роупоу оусишно.

[2] 15. И пакъ издаде и ливадоу надѣ Жрѣбицомъ Оудѣлске, да косе бѣдѣбоу накосицомъ съ пласти и здѣти.

[3] 16. Меропхъ силте сладѣ трища оу години и да га хмели, и ако боуде веке трѣбе цркви сладѣ, да га (поиъ) охмели.

[4] 17. И да носи меропхъ поносѣ до кралева стана.

[5] 18. Ко коне има, Рождѣствоу Христовоу vsаки меропхъ да довози по возоу дровъ, и да носи лоуча Рождѣствоу Христовоу и праздѣникоу светѣе Богородице.

[6] 19. И да лове 3 дна заице заманицомъ, развѣ поповѣ.

[7] 20. Послоухъ цркви 4 динари; а роука 6 динари; и гдѣгоде се при цркви на краљевски соудѣ члѣвекъ води,¹ да је глоба црковна и послоухъ и роука.

[8] 21. И ако члѣвекъ оукраде одѣ дроутога, да плати 3 перпера цркви; глоби на 3 перпере.

[9] 22. Мѣхоскоубина 6 динарь.

¹ Ст. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњег века*, Београд 1912.

[10]23. А члвѣкъ кои краде црѣковѣ и враждоу оучини — що рече господиновъ краљь.

[11]24. Или кто има оулианикъ, да даде оулиа праздѣникоу светие Богородице; ко ли нета а има, да оузме пољь самѣ.²

Овај правни текст суштински је део Грачаничке повеље којим се уређује положај зависног становништва на истоименом властелинству. Он је крцат подацима, али његова изворна вредност била би знатно шира уколико се утврди да је настао раније, пре Милутинове владавине. Што је текст старији, природно, и његова изворна вредност је већа. Стога је порекло, односно време настанка *Старог српског закона* прво, незаобилазно питање. Непознаница и препрека је много да би се до поузданог одговора стигло пречицом. Сам назив је доста индикативан, чак поуздан путоказ у раније време. Није логично да правни споменик из доба краља Милутина, пред крај његове владавине добије назив *Стари српски закон*. Срећом, докази о његовој старини не исцрпљују се у називу. Уосталом, постоји још један правни текст сличног назива којим се, исто тако, уређује положај зависног становништва. То је *Закон Србљем* у оснивачкој хрисовуљи цара Душана манастиру Св. Архангела код Призрена (1348—1353).³ Одредбе овог закона, настале средином XIV века, прилагођене су новим, развијенијим друштвеним односима, који су захтевали корените законске промене. Законодавци су били тога свесни. Зато су из најстаријег законодавног слоја преузели само једну одредбу: *И виноград да тежи свак по закону како у Студеници у Светога Симеона*.⁴ Према томе, нема основа да се овај суштински део Душанове повеље, бар када је реч о друштвеним односима, назове *старим* јер прописује обавезе зависног становништва према изграђеним феудалним односима у доба Царства. У поређењу са *Старим српским законом* то је, сем једне одредбе, потпуно нов текст.

Закон стари Србљем и *Закон Србљем*, настали у владарским канцеларијама Неманића, временски су удаљенији него Милутинова и Душанова повеља у којима су забележени. Али колико су два правна текста хронолошки удаљена није могуће утврдити њиховим називима. Срећом, о пореклу *Старог српског закона* више од назива сведочи његова садржина.

Приметно је да у тексту од свега једанаест чланова има сразмерно више неодређених, непрецизно прописаних или неодређених работа и намета него у другим, да унапред не кажемо, млађим исправама. То није у складу са сазнањем о развоју законодавства у средњовековној Србији. У нашим правним споменицима овог доба присутна је стална тежња законодавца да се работе и намети зависног становништва постепено саобразе у тачно одређене обавезе. Током времена све мање је нејасно утврђених одредаба које би

² А. Соловјев, *Одабрани споменици српског права (од XII до краја XV века)*, Београд 1926, 104.

³ Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 696.

⁴ Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 696, CXLIX.

феудални господар могао произвољно да тумачи. Ако се развитком привреде и друштва обавезе зависног становништва повећавају, њихова правна сигурност — бар у замислима законодавца — све је већа. Све раније работе велике и мале, разноврсне одређене и неодређене дажбине, 68. чланом Законика цара Душана прописани су у временски утврђене работе и утврђена новчана давања: *Меропсима закон по свој земљи: У недељи да работају два дана проијару и да му даје у, години пертеру цареву и заманицим да му коси сена дан један, и виноград дан један, а ко нема винограда, а они да му работају друге работе дан један, и што уработа меропих, то све да држи, а друго ништа, против закона, да му се не узима.*⁵ Нема изразитијег, речитијег примера уједначавања ранијих разноврсних одредаба феудалног права. На путу уједначења прелазне законодавне одредбе налазимо у Душановој повељи манастиру Св. Арханђела код Призрена под називом *Закон Србљем.*⁶ Са неколико примера указаћемо колико је стари *Српски закон* удаљен не само од доба Царства него и од владавине краља Милутина. Према петом члану *Старог српског закона* меропих је био дужан да два пута годишње доноси луч који је служио за осветлење и потпалу. Бистричка повеља краља Владислава (1234—1243) своди ову работу на бреме луча.⁷ Речитије су одредбе о обавезама пчелара:

1. И колико је люди оу цркве, vsаки да даје десети оули, и књи се оузима десеткњ одъ оули, да се оу оболь чте и прѣсѣдъ и рои. (*Бистричка повеља 1234—1243*)⁸

2. Трњња пета прѣзъ лѣто, развѣ попа, vsакомоу да се оуви-маа. (*Бањска повеља 1313—1316*)⁹

3. Или кто има оуливаникъ, да даде оулипа праздъникоу свѣтне Богородице; ко ли неда а има, да оузме попь самъ. (*Стари српски закон — Грачаничка повеља 1320—1321*)¹⁰

У поређењу са јасним, одређеним прописима у Бистричкој и Бањској повељи, обавеза пчелара у *Старом српском закону* чудно звучи. Као да је подложно становништво није увек схватало озбиљно. Она више личи на добровољни прилог цркви у време празника него на законски прописан намет.¹¹

Имајући у виду чињеницу да се развитком привреде и друштва намети зависног становништва по правилу увећавају, одредба из *Старог српског закона* делује анахронично и одише добом још недовољно развијених феудалних односа. Прописи о пчеларима уверавају

⁵ Н. Радојчић, *Законик цара Стефана Душана 1349 и 1354*, Београд 1960, 56, 108—109.

⁶ Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 696—7.

⁷ Божику да даю хмеля по оуборкоу и по брѣменеву лоуча и по шестъ жрѣди; и кьбълъ жита истрѣбивъ и оумѣени; А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 30.

⁸ А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 30.

⁹ А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 94.

¹⁰ А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 104.

¹¹ Неутврђена је чак и казна за крађу цркве и вражду. Зависила је од краљеве воље (видети члан 10 *Старог српског закона*). Када је реч о вражди у Дечанским хрисовуљама ништа није препуштено вољи владара: *цркви половиша, а наводчији половина*, А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 115.

нас да је *Стари српски закон*, уграђен у Грачаничку повељу, настао пре Бистричке повеље.

У том смислу говоре прецизни прописи о мехоскубини, казни за повређено достојанство себра:

1. Мехоскубина као и одбој... одбој 18 динара (*Бањска повеља* 1313—1316).¹²

2. Мехоскубина 6 динара (*Стари српски закон*, односно Грачаничка повеља 1320—1321).¹³

3. Ако се почупају два себра да је мехоскубина шест перпера (98. члан *Законика цара Душана*).¹⁴

Пошто је перпера износила 12 динара, казна за мехоскубину по Душановом *Законику* износила је 72 динара, док је за владавине краља Милутина на једном властелинству износила 18 а на другом 6 динара. Неслаганост у феудалном праву могућа је и не тако ретка, али овде је несклад непримерен и средњовековним правним споменицама. Две даровнице истог владара које је издао у последњој деценији своје владавине одређују несхватљиво различите казне за исту недозвољену радњу, за исти преступ. Што је још чудније у познијој даровници казна је три пута мања. Висина казне током времена повећавала се поготово ако се има у виду блага инфлација која није непозната у средњовековној српској држави. Намеће се логичан редослед висине казне за мехоскубину: 6 динара, 18 динара, 72 динара. У том случају решење се нуди само по себи: *Стари српски закон* припада ранијем времену. Али управо новчане казне упућују на опрез (видети још чланове 7—20 и 8—21). Иако се перпера бележи још у повељи Стефана Немање, логично је да се новчана давања и новчане казне уводе од времена отварања рудника. Међутим, остале чињенице уверавају нас да је *Стари српски закон* настао пре Бистричке повеље, а врло вероватно у доба Стефана Немање и Светог Саве. Овај правни споменик са неколико изразито анахроничних одредаба, временски је близак ако не и подударан са *Законом светог Симеона и светог Саве* о којима су уверљиво писали Милош Благојевић и Сима Бирковић.¹⁵

Иако садржина неких чланова *Старог српског закона* одговара времену оснивача српске државе и српске цркве, он ипак није страшно тело, механички преписан правни текст већ препознатљива, заокружена и засебна целина у Грачаничкој повељи. Део *Старог српског закона* свакако је прилагођен добу краља Милутина, односно развоју привреде и друштва крајем XIII и почетком XIV века. Ту

¹² А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 95.

¹³ А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 104.

¹⁴ Н. Радојчић, *Законик цара Стефана Душана*, 61, 117.

¹⁵ М. Благојевић, *Закон светог Симеона и светог Саве*, Сава Немањин — свети Сава, историја и предање, Београд 1979, 129—166; *О положају становништва пријеполског краја у доба Немањића*, Сеоски дани Сретена Вукосављевића III, Пријеполје 1976, 225—234; С. Бирковић, *Студеничка повеља и студеничко властелинство*, *Зборник Филозофског факултета XII—1*, Београд 1974, 311—319.

пре свега мислимо на увођење новчаних казни и на основне земљорадничке работе мeroпaха и сокалника изражене у матовима — количини жита која је потребна да се засеје површина земље нешто мања од 1.000 квадратних метара.¹⁶ Ове работе биле су саображене или чак ношто веће од работа мeroпaха и сокалника на бистричком, бањском и дечанском властелинству.¹⁷ Све зависи да ли су три мата орања бедбом укључена у девет мати орања мeroпaха и шест мати орања сокалника, или је то додатна работа.¹⁸

Неке одредбе *Старог српског закона* архаичне су управо због мањих работа, намета и глоба у поређењу са одредбама исправа временски блиским Грачаничкој повељи. Можда је законодавац бољитак за мeroпe и сокалнике из минулог доба надокнадио са три мата орања бедбом. Неоправдано је доносити категоричан закључак јер поред одређених обавеза које се могу приближно тачно израчунати, постоје и неодређене, немерљиве обавезе зависног становништва. Ипак, не искључујемо могућност да су три мата орања бедбом, додатна обавеза мeroпaха и сокалника на грачаничком властелинству.

Као што законодавац *Стари српски закон* није механички преписао и уградио у Грачаничку повељу, тако се овој исправи у целици не може оспорити унутрашњи оклад, дипломатички редослед, правила и логика владарске канцеларије. Исправа је несумњиво прилагођена природи поседа грачаничког властелинства коме је, на пример, краљ Милутин дао тридесет породица влаха, а бањском чак 515 влашких породица. Стога Бањска повеља садржи опширан *Закон влахом* који је, разуме се, у Грачаничкој повељи изостављен.¹⁹ За мeroпe и сокалнике, дакле, претежно ратарско становништво био је довољан *Стари српски закон*.

Због неколико архаичних одредаба не може се посумњати у аутентичност *Старог српског закона*, још мање у Грачаничку повељу у целици. Напротив, Грачаничка повеља добила је на значају управо сазнањем о времену настанка *Старог српског закона* чија се изворна вредност проширује на владавину родоначелника светородне династије. Истраживачима који се баве добом нестанка државе Немањића, иначе оскудном како наративном тако и дипломатичком изворном грабом, нудимо још један аутентичан правни споменик.

¹⁶ Према прорачунима М. Благојевића мат је износио 923 m², (*Земљорадња у средњовековној Србији*, Београд 1973, 332). До сличних резултата (939 m²) дошао је С. Бирковић, (*Мере у средњовековној српској држави*, Мере на тлу Србије кроз векове, Београд 1974, 62).

¹⁷ А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 27—31, 89—99, 99—105, 112—119.

¹⁸ М. Благојевић тврди да су три мата орања бедбом укључена у основне земљорадничке работе мeroпaха и сокалника на грачаничком властелинству (*Земљорадња у средњовековној Србији*, 367—369).

¹⁹ А. Соловјев, *Одабрани споменици* 95—97, 102—103.

RADE MIHALJČIĆ

ANCIENNE LOI SERBE

Résumé

L'Ancienne loi serbe contient onze dispositions que le législateur du roi Milutin avait introduites dans le Diplôme de Gračanica, comme un ensemble arrondi particulier. Par ce texte juridique on règle la position de la population dépendante du domaine du monastère de Gračanica. Par l'analyse de ses dispositions, l'auteur est arrivé à la conviction que *l'Ancienne loi serbe* appartient à une époque qui précède de beaucoup celle où fut rédigé le Diplôme de Gračanica. Selon toute probabilité, ce texte fut repris de la législation du fondateur de l'État serbe et de l'Église serbe. Par quelques dispositions d'un caractère expressément anachronique *l'Ancienne loi serbe* est chronologiquement proche, sinon même coïncidente avec *La Loi di saint Siméon et du saint Sava*.